

CEMALEDDİN AFGANİ VE ALİ ŞERİATİ

Dr. Sever IŞIK

I.

Cemaleddin Afgani ve Ali Şeriatî takriben yüzyıl arayla ümmetin makus talihini değiştirmek için İkbâl beklemeden mücadele ettikten sonra doğdukları topraklardan uzakta, Afgani göz altında, Şeriatî gözden ırakta, arkalarında yüzyıllarca yankılanacak bir "çılgılık" bırakarak izzet ile dar-ı dünyadan dar-ı bekaya hicret ettiler, maaştan meada göçtüler, "hüseyini bir iş" yaparak gittiler.

Ama hala yüksek sesle konuşmaya devam ediyorlar...

19 yy. İslam dünyasının batı ile karşılaştığı ve bir kriz dönemidir. Krizin sebebi salt bir entelektüel meydan okuma değildi. Bu karşılaşmayı, ki İslam dünyası itibariyle batı ile üçüncü karşılaşma, asıl "yakıcı ve yıkıcı" kılan onun askeri, siyasi ve iktisadi boyutu idi; Bilim silahlara eşlik ederken silahlar bilime yol gösteriyordu. Kolonyalizm

sonucu İslam dünyasının direnç noktaları ve kaleleri olan memalik-i İslam tek tek düşmüş, sömürgeleştirilmişti; geri kalan birkaç sultan/lık ise siyaset/denge ile saltanatlarını yaşatmanın peşinde idi.

Ümmetin uleması ise yıllardır içinde bulunduğu zihinsel donukluk ile değişimin "ne"liğini, aciliyetini ve yakıcılığını kavrayacak bir zihinsel olgunlara sahip değildi veya iktidarın peşinden gitmek kolay geliyordu.

Ortada çıplak durak bir durum söz konusu idi; İslam dünyası üzerinde tasallutu kuran bir sömürü ve tabii ki bunun sonucu olan bir tahkir düzeni...İşte böyle bir tarihsellik içinde ortaya çıktı Afgani...Önce uyardı ve sömürgecilere karşı direnmeye çağırdı, hem sultanları hem Müslümanları ve de tüm doğuluları..

O, ümmeti ama özellikle "sultanları ve ulema'yı" su alan "Nuh'un gemisi"ni yeniden inşa etmeye çağırıyordu. Değişmek/ıslahat ve direnmek/devrim gerekiyordu. Aksi halde ölüm kaçınılmazdı. Afgani'nin yaptığı kıyameti haber veren "sur"u üflemekti..

Evet, Afgani bir ıslahatçı idi, çünkü; o toplum içinden çekilmiş vahyi yeniden hayata dahil/nazil olmasını istiyordu. Kur'an'ın raflardan indirilmesi ve açılması gerekiyordu. Kur'an günümüz için ne söylüyor, güncelimizde vahyin anlamı nedir? Ve peygamber bugün konuşmalı ve Kur'an'ı tefsir etmeli idi. Din bugün yeniden hayatı inşa etmeli ve yol göstermelidir. İctihat ve tefekkür kalesi tahkim edilmeli eski parlak günlerine dönmelidir.

İslamiyet bütün modern gelişmelere açıktır. Bizzat terakkiyi emreder. Mani-i terakki değildir ve dini akideler "taklit" yerine sağlam akli deliller üzerine kurulmalıdır. İlahi mesajı örten hurafeler ortadan kaldırılmalı, "gerçek İslam" ile yüz yüze gelinmelidir. Mesajın özü; "makasid-i şeria" yakalanmalı ve "asrın idrakine sunulmalı"dır. Ümmet uyanmalı, silkinmeli, savaşmalıdır, kadercilik kader değildir. İnsanın kaderi elindedir. O değişimi irade etikçe kader tecelli edecektir. Tembelliğin yıkımın vebalini Allah'a yüklenmemelidir.

Afgani inkılapçıdır da. Çünkü o sadece konuşmakla ve vaaz etmekle netice alamayacağını düşünmektedir. Sömürgeciler zor/la/da olsa kovulmalıdır. O sultanların kapısını derdine derman kılmak için çalar. Bir saraydan diğerine sultanlara yaklaşır, danışır, danışmanlık yapar, ama, dalkavukluk yapmayı reddeder. Bir diyardan başka bir diyara sürülür. Pes

etmez. Kendisi ile iş tutacak bir sultan aramaktan vazgeçmez

O acil bir devrimcidir, sorunu kısa yoldan siyaset ile çözmeyi düşünmektedir. Üstadın, Talebesi Abduh gibi beklemeye tahammülü ve takati yoktur. Hemen bir devrim toplumu baştan başlayarak dönüştürmek istemektedir. Ama eğitim ve sabır ile değil, siyasetle.. çünkü mesele siyasidir siyasi yola çözümlüdür..

Yazmayı değil, konuşmayı seven Üstada hakim olan eğilim pratiği/hareketi/devrimi iken talebesi Abduh'ta eğitim/ıslah/düşüncedir. Cemaleddin Afgani'nin yatışmayan yapısı ile Abduh'un siyaseten uzaklaşarak önceliği eğitim yolu sosyal dönüşümüne vermesi ve sükuneti seven yapısı onların yolunu ayırmıştır...

Şeriatî ise, Afgani'yi ve Abduh'u kendi nefsinde cem etmişti; Abduh'un eğitimciliğini, Cemal'in devrimciliğini ve heyecanını..

II.

Şeriatî'ye göre, Afgani ve Abduh İslam toplumunun yeni "düşünsel özgürlük" önderleri olup, aynı zamanda tüm dünyadaki kültürel sömürü karşıtı hareketlerin yaratıcısı ve başlatıcısıydılar. Afgani ve Abduh'un yaptığı iş "vurgun yemiş İslam toplumuna ruh vermek" olmuştur.

Şeriatî'ye göre Afgani'nin yönetsel hata yapmıştır. Afgani halkı uyandırmak gerektiğini söylemiş, fakat, pratikte halk düşüncede kalmış ve sultanlara yaslanmıştır. Abduh ise ulemaya yaslandığından, neticede halkın durumunda değişim olmadığı gibi aydınlar arasında nispi bir başarı sağlandı. Çünkü, Afgani'nin ve Abduh'un yaslandıkları sultan ve ulema nihayetinde egemen sınıfın mensupları olarak onlar nihayetinde devrimci/değişimci değil, statükocu ve muhafazakardırlar. Onlar düşünce olarak ileri, devrimci ve hoşnutsuz olsalar da pratikte muhafazakar ve maslahatçıydılar.

Sonuçta ne sultanlar/mele Afgani ile ne de ruhaniler/rahip Abduh ile hareket etmişlerdir. Oysa yapılması gereken peygamberin yaptığı gibi "nas"a dayanmaktır. Sahip"lerden değil, sahipsizlerden başlamak gerekirdi. Şeriatîye göre, bir savaşa başlamak için özellikle genç nesle ve aydınlara umut bağlanmalıdır, çünkü, bunlar bir iman ve inanç kazanıp ortak bir hedefe yönelirlerse mucize gerçekleşir

III.

Şeriatî'nin projesi/hedefi "Öze dönüş"tür; İmanın itikadın yenilenmesi, geçmişe kaçmadan geçmişin tanınması, sömürgecilerin tanınması kovulması... İnsan önce kendi "benliğini" sonra yaşadığı toplumu ve toprakları özgür kılmalıdır. Onun içinde zindanlarını aşmalı ve "dine karşı din"i tanımalı ve ne yapılması gerektiğine karar vermelidir. Varoluş, tarih, adalet, özgürlük temelleri üzerinden evrensel bir bakış açısı ile önce kendimize sonra çevremize bakmamamız gerekir.

Şeriatî, bir ıslahatçı olarak dinin toplumsal hayata bir "ruh ve anlam" olarak çekilmesinden ve dinin kuru ritüellere, literallere dönüştürülmesinden muzdaripti. Topluma hurafelerden arındırılmış iman ve ateş bahşeden İslamı anlatmaya çalışıyordu. Hz. Muhammed'in, Ali'nin, Ehli Beytin, Ebuzer'in, Selman'ın İslamını... İslam, Safevi şiiilerin ve muavi sünnilerin ve onların varislerinin elinden kurtarılmalı idi. Eğer İslam bu tarihsel ve kültürel paslardan arındırılırsa Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf kalmayacağına inanmaktadır.

"Kutlu özgürlük çağrısı" olan din/İslam, egemen dinin "zer, zor, tezvir" teslisine/şirkine karşı çıkmayı vaaz ediyordu. İnanmak/dünya görüşü kadar, yapmak/ideoloji gerekiyordu. Çünkü bu dünyaya dahil olmayan, nas'ı görmeyen, gözlerini sadece mezar ötesine diken bir dinin/çağrının yabancılaştırıcı ve uyuşturucu olmaktan öteye anlamı olmazdı.

Şeriatî bir ıslahatçı olarak taklîdî terki yolu ile "uyanıklık" ve "aydınlık" istiyordu, imanın aydınlığını... Bu nedenle o dinsel geleneği eleştiriye tabi tuttu ve İslam dünyasındaki taklitten, yeni kuşakların kendini batının kollarına bırakmasından donuklaşan, fikirsizleşen, muhafazakarlaşan ulemayı sorumlu tuttu. Çünkü onlar gerekli rehberliği yapmamışlar, sorunlara çözüm üretememişler ve Malik Bin Nebî'nin dili ile söylersek toplumu sömürüye hazır hale getirmişlerdir.

Şeriatî için asıl olan ıslahın, dini düşüncenin yeniden yapılanmasının bir devrim/dönüşüm ile neticelenmesi idi. Zira O iman ve amelî birlikteliğine inanıyordu. Soyut bir fikir onun için herhangi bir gerçekliğe sahip olamazdı. Fikir eylem içinde gerçekleşir. O İslam ki tevhid dinidir. Tevhid ise salt soyut bir hakikat değil, somut bir gerçekliktir. Din dünyaya müdahil olmalı, onu çözümlenmeli, anlamlandırılmalı ve değiştirmelidir. Çünkü akide, soyut bir bilgiler yığını değildir ve sosyoloji de akideden ayrı düşünülemez. Akide daima tarihin kalbindedir, dışında değil.. Öyleyse ne yapmalı? Nasıl yapmalı?

Şeriatî, İslamî akidenin özü olan tevhidin toplumsal bir yorumunu yapmanın peşindeydi. Yani tüm "nas"ın bir olduğu, "şirk dini"nin görüntüsü ve gölgesi olacak herhangi bir ayırımın olmadığı, tüm Allahın kullarının bir olduğu bir toplumsal hayat inşa etmek istiyordu ve bunun için Şeriatî göre aydınlar, imanın özündeki değişimci, tevhidi mesajı açığa çıkarmalı ve gençlik başta olmak üzere halka gidilmelidir.

O, dünyayı/bedeni dinin/ruhun üzerine inşa etmek istiyordu. Onun için dini kavramları sosyolojik analize tabi tutarak "dünyevileştirdi". Amacı, bakışları mezardan dünyaya çevirmektir. Cehennem ateşinden önce dünyadaki yangını, yani başımızdaki zulmü görmek gerekiyordu.

Din yaşama dokunmalıydı.

Şeriatî hem kendi kuşağı için hem de bugün hala imanın, aşkın, felsefenin, irfanın, şiirin ve eleştirel düşüncenin kıvılcımını tutuşturan bir müzmin muhaliftir. Öyle bir muhalif ki konuşmalarında Ali, Ebuzer, Selma, Hüseyin, İkbâl, Afgani, ismi ile Marks'ın, Sartre'nin, Fanon'un, Weber'in, Carrel'in isimleri yan yana gelmektedir. Batı sömürüsüne karşı çıkmakta fakat onu şeytanlaştırmamaktadır. Batının sömürü stratejilerinin maskesini indirirken Massignon'a hakkını teslim etmektedir.

Kendi kuşağına yeni bir perspektif, yeni bir iman bilinci kazandıran gençliğin coşkulu öğretmeni Şeriatî, bugün dahi gençliğe sahip olduklarını hatırlatarak, tanıtarak ve yorumlayarak özgüven aşlamaya devam etmektedir

IV.

Afgani ve Şeriatî inkılapçı idiler, ama bir demagog değil; ıslahatçı idiler, ama sadece ucuz tebliğci değil. Onlar taklit karşıtı idiler ama batıyı tümünden/külliyen tahkir edici değildiler.

"Olan olmuş"a ve "ne olacaksa olsun"a karşı çıktıklarından onların temel sorunu sorusu "ne yapmalı" ve "nasıl yapmalı" sorusu idi. Bu soru iman ve sorumluluk ve özgürlük bağışlayan, tüm boyun eğişleri reddeden bir düşüncenin eşiği idi.

İnsanın kaderi değiştirebileceklerine iman etmişlerdi. Bunun yolu da "kendilerinde olanı değiştirmekten" ve irade etmekten geçiyordu. Fakat "irade sahibi olmak" için özgür olmak, özgür olmak için de bilinçli olmak gerekiyordu. Afgani ve Şeriatî insanın sorumluluğunu iptal eden kaderciliğe karşı çıkarlar. Aksisi özgürlüğün, sorumluluğun inkârı olacaktı ve kölelik ile sonuçlanacaktı.

Afgani, küfrün tasallutu ile karşılaşan İslam dünyası maruz kaldığı sömürü vurgunundan kurtuluşun ve birlik özleminin sembolü ve kavim üstü/kavimsiz kavgacıdır. Onun yaşamı

İslamın/ümmetin birliğine duyulan özlemini somut ifadesi ve bizzat mücadelesidir.

Şeriatî'yi Afgani'ye bağlayan tema İslami uyanış ve antiemperyalistliktir. Şeriatî, ıslahatçı ve inkılapçı olarak aynı 'acıyı/çağırıcı' omuzlamıştır. Onun çağrısı 'özümüze dönmek' ve onurlu bir yaşam sürmek için omuzları üzerinde bir baş taşıma mücadelesidir.

Her iki üstadında acelesi vardır, acil bir devrimci/değişimcidirler, ümmetin isyan etmesini ve sömürücüleri alaşağı etmesini ve kaderlerine hükmetmelerini isterler. Durum ihmale gelecek gibi değildir, behemehal harekete geçmek sömürünün ve sömürgecinin maskesini indirmek ve tahtından etmek gerekmektedir. Afgani bir umut için kıtaları dolaşmakta, bir sultan bir millet aramakta, Şeriatî ise zamandan tasarruf için hızlı konuşmakta, koşuşturmakta ve bir mucizeyi gerçekleştirecek geçliğı ve halkı eğitmektedir.